

Universiteit Twente
de ondernemende universiteit

Dwarse kiezers

Prof. dr. C.W.A.M. Aarts

Dwarse kiezers

Rede uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van hoogleraar

Politologie, in het bijzonder vergelijkend electoraal gedrag

aan de faculteit Bedrijf, Bestuur en Technologie
van de Universiteit Twente
op donderdag 1 december 2005
door:

Prof.dr. C.W.A.M. Aarts

**Mijnheer de Rector Magnificus,
Dames en Heren,**

1 Inleiding¹

Onderzoek naar het gedrag van kiezers is nauw verbonden met de invoering van het algemeen kiesrecht. In de oudere democratieën waaronder Nederland, werd het kiesrecht gedurende de negentiende eeuw steeds verder uitgebreid, tot het in het begin van de twintigste eeuw algemeen werd. De grondslag daarvan was de erkenning van de politieke gelijkheid van alle volwassen individuen in een samenleving.²

Verkiezingen hebben als belangrijkste doel politieke macht te verdelen. Voortaan kregen niet alleen de bezittende klassen, maar ook de bezitlozen daarin een stem. Dat ging niet zonder slag of stoot – volgens de heersende opvatting was er “niets wat bezitlozen liever hebben dan bezit. Geeft men hun nu kiesrecht, dan zullen ze dit gebruiken om het bezit aan te tasten en de gewone weg die tot het bezit leidt – de arbeid – verwaarlozen”³

De erkenning van de politieke gelijkheid van alle volwassen burgers in een samenleving berustte aanvankelijk vooral op romantische ideeën over de wil van het volk. Deze wil kon alleen enigszins worden gehoord door iedereen een stem te geven. Die romantische ideeën zijn na de Tweede Wereldoorlog naar de prullenbak verwezen. Allereerst door de econoom Schumpeter. Deze wees erop dat de meeste kiezers absoluut geen belangstelling voor, of kennis van politiek hadden. Daarom hadden zij ook geen sterke eigen politieke opvattingen, evenmin als consumenten sterke eigen behoeften aan allerlei produkten hebben.⁴ Deze opvattingen en behoeften worden ons voor een groot deel aangepreft, in het geval van politiek door politieke leiders. In de tweede plaats verdwenen deze romantische ideeën door empirisch onderzoek naar de feitelijke politieke opvattingen en de politieke kennis van de kiezers. Lazarsfeld en zijn collega's maakten duidelijk dat de kiezers niet beantwoordden aan het populaire beeld van betrokken burgers.⁵ Hun werk wordt beschouwd als de start van het moderne kiezersonderzoek.

De studie van kiezersgedrag kan dus verduidelijken in hoeverre ideeën over democratie en politieke gelijkheid overeenkomen met de praktijk. Hoe goed geïnformeerd waren bijvoorbeeld de Nederlandse kiezers bij het referendum over de Europese grondwet, eerder dit jaar? Had het informatie-niveau hoger kunnen zijn? De studie van kiezersgedrag kan ook verduide-

lijken waarom kiezers bepaalde keuzen maken. Waarom stemden zoveel kiezers in 2002 op de LPF? Waarom stemmen mensen überhaupt? Wat willen kiezers bereiken, waarop reageren zij? De antwoorden op deze vragen zijn niet alleen interessant vanuit wetenschappelijk, maar ook vanuit een normatief oogpunt. Indien blijkt dat kiezers onder bepaalde omstandigheden (bijvoorbeeld als partijen duidelijke politieke standpunten hebben) beter geïnformeerd naar de stembus gaan dan anders, kan dat een reden zijn om zulke omstandigheden te bevorderen. Hiermee kan kiezersonderzoek een bijdrage leveren aan het functioneren van de democratie. En tenslotte is kiezersonderzoek ook bruikbaar voor de marketing van partijen, politici en programmapunten.

Met kiezersonderzoek streven we er dus naar het kiezersgedrag te begrijpen en daarmee ook een bijdrage te leveren aan het functioneren van democratie. Maar in hoeverre lukt dat ook?

Foto 1: PvdA-kamerlid Anja Timmer (L) slaat haar handen voor het gezicht als de eerste uitslagen binnenkomen in Nieuwspoort in Den Haag woensdagavond. Verschillende politieke kopstukken kwamen daar bij elkaar om de uitslag van het referendum af te wachten. De eerste uitslagen spreken van 63 procent neestemmers. ANP FOTO/Marcel Antonisse

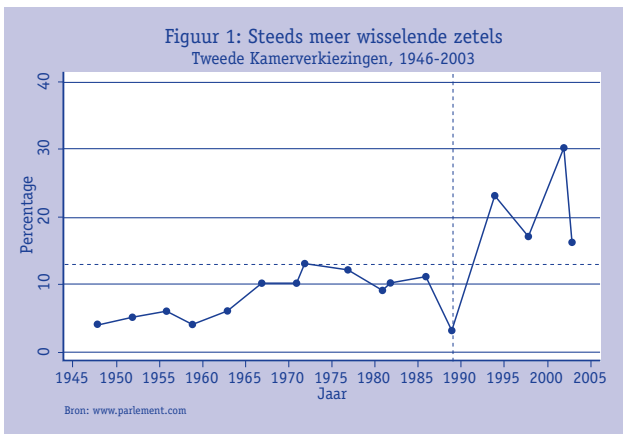
Niet altijd even goed, te oordelen naar de gezichten op deze foto. De foto laat enkele politici zien toen de uitslag van het referendum over de Europese grondwet op 1 juni bekend werd. In dit geval was de meerderheid van Nee-stemmers wel voorspeld, maar de hoge opkomst bij het referendum, en de onverwacht grote marge tussen de voor- en tegenstanders zorgden niet alleen bij deze politici voor verbijstering.⁶ De kloof tussen burgers en politiek die bij dit referendum weer eens zichtbaar werd, is tegelijk een kloof tussen de politicologie en het kiezersgedrag. Ook na tenminste een halve eeuw wetenschappelijk onderzoek levert kiezersgedrag nog steeds verrassingen op.

Dit is opmerkelijk, want het kiezersonderzoek – het vak waarin ik ben benoemd – wordt meestal gezien als het wetenschappelijk meest ontwikkelde deelgebied van de politicologie. Het kiezersonderzoek kent al tientallen jaren lang theorieën die het gedrag van kiezers moeten verklaren. Deze theorieën zijn vrij precies geformuleerd, en hebben behalve politieke, ook psychologische, economische en sociologische aspecten.

Maar zijn deze theorieën over kiesgedrag in staat belangrijke gebeurtenissen te verklaren – en misschien zelfs te voorspellen? Het is één ding om van iemand die zijn leven lang op het CDA heeft gestemd, te voorspellen dat hij dat de volgende keer waarschijnlijk weer zal doen – net zoals de beste voorspelling voor het weer van morgen het weer van vandaag is. Maar kunnen we ook voorzien dat deze kiezer de volgende keer waarschijnlijk iets anders zal stemmen? En waarom stemt deze kiezer dan anders? Het korte antwoord is dat onze theorieën erg slecht overweg kunnen met politieke veranderingen.⁷

Neem de Tweede Kamerverkiezingen op 15 mei 2002 – de verkiezingen van Pim Fortuyn en de LPF. Fortuyn zelf was een week eerder vermoord, maar de LPF behaalde toch een ongekend resultaat: achttien procent van de stemmen, en zesentwintig zetels in de Tweede Kamer. Het was duidelijk dat de kiezers van de LPF erg ontevreden waren over het beleid van het tweede Paarse kabinet onder Wim Kok. Ook de kiezers van andere partijen waren in 2002 ontevreden over het gevoerde kabinetsbeleid. Het opmerkelijke is echter dat dezelfde Nederlandse kiezers vier jaar eerder tevredener dan ooit waren, over dezelfde regeringscoalitie onder dezelfde minister-president. Waarom is hun tevredenheid over het gevoerde beleid in die vier jaar nu zo sterk gedaald? Waren ze eerst ontevreden geworden, en hadden zij zich vervolgens tot Fortuyn gekeerd, of heeft Pim Fortuyn hen de ontevredenheid als het ware aangeprept? De juiste antwoorden op deze vragen zijn allerminst duidelijk.⁸

Dit was vroeger anders. Het eerste wat onze studenten meestal over verkiezingen in Nederland leren, is dat het stemgedrag lange tijd juist zo voorspelbaar was. Dat was de tijd van verzuild stemgedrag, waarin iemands afkomst en religie doorgaans voldoende waren om de partijkeuze goed te voorspellen. Die tijd ligt inmiddels heel ver achter ons. Tegenwoordig wisselen bij Tweede Kamerverkiezingen veel meer zetels van partij dan vroeger, zoals figuur 1 laat zien. Vooral na 1989 lijkt de geest uit de fles. Hoogtepunten waren tot nu toe de verkiezingen van 1994 en van 2002, toen 23 en 30 procent van de zetels naar andere partijen ging.

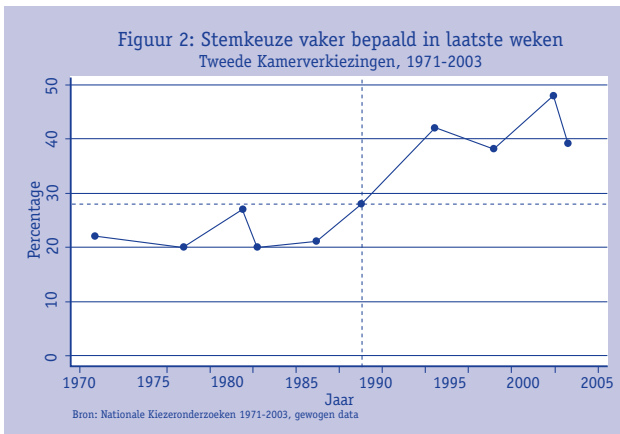

Bovendien beslissen steeds meer kiezers pas in de laatste weken of dagen voor de verkiezing definitief wat ze zullen stemmen, zoals figuur 2 laat zien. Sinds 1994 gaat het hierbij om ongeveer veertig procent van de kiezers, met een uitschieter naar achtenveertig procent in 2002.

Verkiezingen zijn hierdoor een stuk interessanter geworden, want er vinden veel grotere verschuivingen in politieke macht plaats dan voorheen. Maar tegelijkertijd kunnen we de uitkomsten minder goed voorspellen.

De resultaten van kiezersonderzoek zijn slechter naarmate de verkiezingen interessanter zijn. Dit klinkt niet als reclame voor mijn vak. Het is echter een startpunt voor mijn betoog vanmiddag, niet de conclusie. Ik bouw dit betoog stapsgewijs op. Allereerst ga ik wat dieper in op de soorten modellen die kiezersonderzoekers gebruiken voor de verklaring van stemgedrag. Ik schets de belangrijkste vernieuwingen die de afgelopen decennia in dit onderzoek zijn geïntroduceerd. Hierna ga ik in op de meest invloedrijke

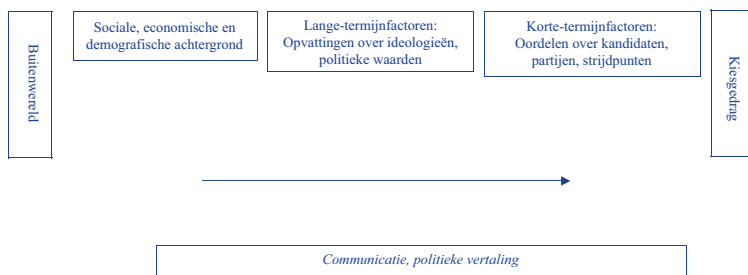
recente vernieuwing in het kiezersonderzoek. Dit is de sterk gegroeide aandacht voor de institutionele context van het kiezersgedrag, bijvoorbeeld de manier waarop de verkiezingen worden gehouden. Aan het einde hoop ik tot een antwoord op de vraag te komen: hoe kunnen we meer te weten komen over het gedrag van kiezers die zich niet, of althans niet gemakkelijk, laten vangen met de modellen en theorieën die we graag hanteren: dwarse kiezers.

2 De ontwikkeling van het kiezersonderzoek

2.1 The American Voter

Kiezersonderzoek is onderzoek naar de beweegredenen van kiezers om al dan niet te gaan stemmen en om een bepaalde stemkeuze te maken. Het gedrag van de kiezers staat centraal. Om dat gedrag te begrijpen proberen we het in verband te brengen met andere kenmerken van de kiezers en hun omgeving. Het ijkpunt van het moderne kiezersonderzoek is een boek dat al vijfenvestig jaar geleden, in 1960, in de Verenigde Staten werd gepubliceerd: *The American Voter*⁹. *The American Voter* biedt op het eerste gezicht een verklaring van de opkomst en de stemkeuze van Amerikaanse kiezers bij de presidentsverkiezingen van 1956. Maar het hierbij gebruikte model en de gevolgd aanpak hadden een veel verder reikende invloed.

Figuur 3: De trechter van causaliteit

Het model werd gepresenteerd in een soort trechtersvorm: de trechter van causaliteit.¹⁰ In deze trechter gaat het uiteindelijk om de verklaring van stemgedrag, dus om wat kiezers doen met hun stemrecht. Dat stemgedrag hangt nauw samen met wat kiezers vinden van de partijen, de kandidaten, en de politieke strijdpunten van het moment. Al die opvattingen worden op hun beurt onder meer, maar niet uitsluitend, bepaald door meer langdurige politieke oriëntaties – bijvoorbeeld hoe “links” of “rechts” de kiezer zichzelf vindt. Nog verder terug in de causale trechter vinden we sociale, economische en demografische kenmerken van de kiezers: hun leeftijd, woonplaats, regio, opleiding, soort werk, enzovoort. Tenslotte is er de “buitenwereld” –

alles wat in dit model als gegeven, of exogeen wordt beschouwd.

Het centrale idee achter dit trechtermodel is dat iemands afkomst en sociaal-economische positie zich als het ware vertalen in politieke oriëntaties. Die oriëntaties hebben op hun beurt weer gevolgen voor de beoordeling van partijen en kandidaten. Alle factoren bij elkaar genomen bieden een verklaring voor het individuele stemgedrag.

De factoren kunnen dus worden verdeeld in achtergrondkenmerken, die begripsmatig vrij ver van het kiesgedrag zelf af staan, en nabije kenmerken, die dicht bij het kiesgedrag staan. Het model maakt zichtbaar hoe de net genoemde vertaling van verderweg gelegen factoren in dichtbij gelegen factoren plaatsvindt, en hoe deze laatste tenslotte tot uiting komen in het kiesgedrag.

Het trechtermodel heeft een enorme invloed gehad op de ontwikkeling van het kiezersonderzoek overal ter wereld. Het is een echt wetenschappelijk exportproduct geworden, niet in de laatste plaats door de inspanningen van Warren Miller, Donald Stokes en anderen.¹¹ Ook het Nederlandse onderzoek naar kiezers en verkiezingen is er sterk door beïnvloed.¹² Maar hebben alle begrippen die in de Amerikaanse politiek een bepaalde betekenis hebben, diezelfde betekenis ook in andere landen? Een beroemd voorbeeld waarin het tegendeel werd aangetoond, heeft betrekking op het begrip “partij-identificatie”, waarmee een langdurige vereenzelviging van kiezers met een partij werd aangeduid, ongeveer als: “ook al heb ik nu op de SP gestemd, in wezen ben en blijf ik een PvdA-er”. De enquêtevragen waarmee partij-identificatie in andere landen werd aangetoond, bleken in Nederland juist nogal onstabiele antwoorden op te leveren: blijkbaar was een langdurige vereenzelviging met één partij in een land als Nederland minder gebruikelijk dan in de Verenigde Staten.¹³

Dergelijke bevindingen droegen intussen natuurlijk wel bij aan onze kennis over de beweegredenen van kiezers. Het voorbeeld van partij-identificatie maakt duidelijk dat, althans vijfendertig jaar geleden, partij-aanhangerschap in Nederland veel minder belangrijk was voor het kiesgedrag dan de zuil waartoe men behoorde.

Het trechtermodel, met enkele variaties en ontelbare verfijningen, is tientallen jaren lang door onderzoekers in de hele wereld gebruikt als een soort kapstok voor het verkiezingsonderzoek. Met dit model kunnen verschuivingen in de kiezersvoorkeuren zichtbaar worden gemaakt. Het model gaat uit van wat later een “normale uitslag” (normal vote) is genoemd – de uitslag die ontstaat wanneer alle achtergrondkenmerken van de kiezers en hun lange-termijnopvattingen foutloos worden vertaald in korte-termijn-

opvattingen en in kiesgedrag.¹⁴ Afwijkingen van deze normale uitslag wijzen op abnormale korte-termijnfactoren zoals een bijzonder populaire kandidaat, een onverwacht strijdpunt in de campagne, of een schandaal in een politieke partij. Maar op langere termijn kunnen zich natuurlijk ook veranderingen voordoen in de achtergrondkenmerken van het electoraat. Oudere generaties kiezers worden langzaam maar zeker vervangen door nieuwe generaties met andere kenmerken en opvattingen (zij gaan bijvoorbeeld minder vaak naar de kerk dan hun ouders), en maatschappelijke ontwikkelingen hebben bovendien ook zelfstandige effecten (dus niet via de wisseling van generaties) op de kenmerken en oriëntaties van kiezers.¹⁵

2.2 Verklaringen voor electorale veranderingen?

In het verzuilde Nederland kon de partijkeuze van burgers uitstekend worden verklaard door hun godsdienst en hun sociale klasse. Deze twee factoren zijn in de afgelopen veertig jaar veel minder belangrijk geworden. Hoe werken deze veranderingen door in het individuele kiesgedrag? En als een factor minder belangrijk wordt, wat komt er dan voor in de plaats? Zijn er eigenlijk wel nieuwe lange-termijn oriëntaties gekomen? Deze vragen hebben kiezersonderzoekers in Nederland, net als in andere landen waar soortgelijke ontwikkelingen plaatsvonden, sinds de jaren zeventig beziggehouden.

De constatering dat de bekende lange-termijnverklaringen van kiesgedrag, sociale klasse en godsdienst, niet meer zo belangrijk waren als voorheen, leidde in eerste instantie tot een zoektocht naar andere maatschappelijke tegenstellingen die hiervoor in de plaats zouden zijn gekomen. Voorbeelden van zulke andere tegenstellingen zijn die tussen de oudere sociale klassen en de nieuwe middenklasse van “kenniswerkers”, en de tegenstelling tussen werknemers in de publieke en in de private sector van de economie.¹⁶ Die zoektocht, zo kunnen we dertig jaar later constateren, heeft geen overtuigende resultaten opgeleverd.¹⁷ Kort samengevat:

“... it is not that cleavages have become entirely irrelevant. They have lost their hold among many voters. And for those voters with continuing cleavage ties, social identities are being fragmented across a range of class, religious, ethnic, and other reference groups.”¹⁸

De klassieke maatschappelijke tegenstellingen lijken eerder langzaam op te lossen dan te worden vervangen door nieuwe. Dat is goed te verenigen

met de toegenomen onzekerheid van kiezersgedrag die ik eerder heb geconstateerd. Hoe zit het met de langdurige politieke oriëntaties die met deze tegenstellingen waren verbonden? Een lange-termijn politieke oriëntatie kan ook zonder nauw verbonden te zijn met de sociaal-economische of religieuze positie van kiezers een betrouwbaar kompas bieden voor hun stemgedrag. Kiezers kunnen zichzelf links of rechts vinden ongeacht hun netto inkomen, en vervolgens ook stemmen op de partij die even links of rechts is als zij zelf.¹⁹ Deze verwachting blijkt voor veel kiezers op te gaan: zij kunnen zichzelf en de politieke partijen een plek op de links-rechtschaal geven, en blijken vervolgens ook in meerderheid te stemmen op de partij die het dichtst bij hen staat op die schaal. Tegen deze verklaring is echter wel ingebracht dat het gezien de meting van de centrale begrippen een nogal triviale is.²⁰ Immers, zowel de eigen plaatsing van de kiezer op de links-rechtschaal als die van de partijen worden verkregen uit enquêtes – dus van de kiezer zelf. Hierdoor is niet meer te bepalen of de kiezer zijn stemkeuze aanpast aan de links-rechts posities, of andersom.²¹

Behalve de links-rechts oriëntatie, is ook postmaterialisme²² in dit verband als een relevante lange-termijnorientatie onderzocht. De sociaal-economische links-rechts dimensie stond voor “oude politiek” (let wel: vijftienvintig jaar voordat dit begrip in Nederland door de Leefbaar-partijen en de LPF zou worden gebruikt!). “Nieuwe politiek” zou daarentegen gebaseerd zijn op postmaterialisme tegenover materialisme: de zorg voor een goed milieu tegenover voortdurende economische groei. In vele landen zijn sindsdien “groene” partijen ontstaan die bij verkiezingen wisselend succes hebben. Van een dominante oriëntatie is echter geen sprake.

Meer recent is een communitaristische of culturele dimensie voorgesteld als nieuwe lange-termijnorientatie. Deze dimensie onderscheidt partijen en kiezers die de familie en de gemeenschap centraal stellen van de partijen en kiezers die het individu centraal stellen. Deze oriëntatie zou van groot belang zijn geweest voor de opkomst van de LPF in 2002.²³ Overtuigend empirisch onderzoek dat deze stelling onderbouwt, ontbreekt echter tot nu toe – alleen de posities van politieke partijen op deze dimensie zijn in kaart gebracht.

Hoewel het belang van deze nieuwe conflictdimensies voor kiesgedrag niet verwaarloosbaar is, is er tegelijkertijd geen sprake van conflictdimensies die zo dominant zijn als vroeger de sociaal-economische en de religieuze dimensie. Met andere woorden: de oude verklaringen zijn niet vervangen door nieuwe. Er zijn slechts nieuwe deelverklaringen bij gekomen – die bovendien soms alweer van voorbijgaande aard lijken te zijn.

Ook deze ontwikkeling is goed verenigbaar met de toegenomen onzekerheid van kiezersgedrag. Maar daarmee is nog niets gezegd over de vraag waarom kiezers stemmen zoals ze stemmen. Volgens het trechtermodel zouden korte-termijnfactoren, die vaak veranderen tussen de ene verkiezing en de andere, hierop een antwoord kunnen geven. Politieke leiders en andere kandidaten zouden aan belang hebben gewonnen, evenals de opvattingen van partijen en kiezers over de concrete strijdpunten die in verkiezingscampagnes centraal staan.

Ook hier geldt echter dat de werkelijkheid een veel genuanceerder beeld te zien geeft dan de theorie. Het idee dat de kandidaten bij verkiezingen de laatste decennia belangrijker zouden zijn geworden dan de partijen, is inmiddels vaak onderzocht. De kandidaten vervullen inderdaad een centrale rol in verkiezingscampagnes. Die rol lijkt alleen maar groter te zijn geworden.²⁴ Maar ironisch genoeg lijkt de grotere zichtbaarheid van kandidaten hun populariteit alleen maar te verminderen, niet te vergroten.²⁵ Nu kan hun verminderde populariteit nog goed samengaan met een grotere invloed van de kandidaten op het stemgedrag, maar daar blijkt niets van zodra deze samenhang in de werkelijkheid wordt onderzocht. Verschillende onderzoekers hebben zich verbaasd over het ontbreken van feitelijke steun voor het veronderstelde toegenomen belang van kandidaten voor het stemgedrag, wat door velen als een open deur werd beschouwd.²⁶

Ook politieke strijdpunten zouden aan belang hebben kunnen winnen nu maatschappelijke breuklijnen minder belangrijk zijn geworden. Maar ook hier laten de beschikbare gegevens geen toename van het belang van strijdpunten voor het stemgedrag zien. Dat dit belang van de ene op de andere verkiezing verschilt, heeft waarschijnlijk met andere factoren te maken.²⁷

Hiermee hebben we nu eigenlijk alle mogelijke verklaringen voor veranderingen in het stemgedrag uit de trechter van causaliteit kort behandeld. De conclusie is niet dat deze verklaringen er niet toe doen. Maar zoals al eerder gezegd: waarom mensen op een bepaalde partij stemmen, is tegenwoordig van veel meer factoren afhankelijk dan veertig jaar geleden. En al die factoren tezamen voorspellen het stemgedrag zeker niet beter dan het eenvoudige model dat veertig jaar geleden deed. We begonnen met de vaststelling dat steeds meer kiezers pas in de laatste weken of zelfs dagen voor de verkiezing hun definitieve keuze maken. We kunnen daar nu aan toevoegen dat het simpele model van de trechter van causaliteit, dat vrij goed in staat was om stabiel kiezersgedrag te verklaren, tekort schiet bij het verklaren van veranderend kiesgedrag.

Die conclusie is overigens al veel eerder getrokken. Al twintig jaar geleden is gesteld dat het Nederlandse kiezersonderzoek tot dan toe (1986) nog geen goede verklaringen voor de verandering in het kiezersgedrag heeft ontwikkeld.²⁸ Bovendien zijn de onderzoekers bekritiseerd die zich in de vijftwintig jaar na de publicatie van *The American Voter* eigenlijk vooral hebben bezig gehouden met de voortdurende statistische en begripsmatige verfijning van het trechtermodel.²⁹

De beperkingen aan dit model zijn voor een deel het gevolg van de nadruk op sociaal-psychologische factoren erin. Deze kritiek was opmerkelijk genoeg al geformuleerd voordat het model van *The American Voter* op papier stond. David Truman had al in 1955 opgemerkt dat de ontwikkelingen in de gedragswetenschappen in de laatste vijftwintig jaar “meer revolutionair zijn geweest op het gebied der technieken dan op het terrein der nieuw ontwikkelde theorieën”.³⁰ En het is ook:

*“... niet toevallig, dat de grootste invloed tot nu toe is geweest op het gebied van de studie van het kiesgedrag, het meest geïndividualiseerde, in zekere zin minst gecompliceerde, en misschien het onbelangrijkste element in het politieke proces. De theorie die eruit is ontstaan, vnl. door het gebruik van de steekproeftechniek, is uitsluitend een sociaal-psychologische theorie van electorale keuze met slechts wat armzalige suggesties of implicaties voor andere kenmerken van het electorale proces”.*³¹

2.3 Verkiezingen als markt: de aanbodzijde

Een jaar na Trumans aangehaalde kritiek publiceerde Anthony Downs een analyse van verkiezingen als een economisch verschijnsel waarin vraag en aanbod bij elkaar werden gebracht.³² De vraag bestaat uit de wensen en prioriteiten van de kiezers met betrekking tot het overheidsbeleid. Het aanbod wordt gevormd door de verkiezingsbeloften van de politieke partijen. Downs veronderstelde dat de partijen, net als producenten op een economische markt, met elkaar in concurrentie waren verwickeld om de stemmen van de kiezers. Met behulp van enkele andere veronderstellingen leidde hij hieruit af dat politieke partijen hun strijd om de stemmen vooral zouden voeren rond het midden van de belangrijkste politieke breuklijn. Daar zijn immers normaal gesproken de meeste kiezers te vinden. Als er slechts twee partijen aan de verkiezingen meedoen, en er is ook één dominante politieke breuklijn, dan maken de kiezers in het midden uit welke partij de macht krijgt.

Downs' theorie gaat alleen op onder zeer speciale omstandigheden, maar zijn economische benadering van het stemgedrag - verkiezingen als een markt waar vraag en aanbod samen komen - is veel breder toepasbaar. Deze economische benadering is dan ook vaak gebruikt om verkiezingen en kiesgedrag te modelleren, vooral sinds de jaren zeventig. De kiezers maken in deze modellen een keuze tussen de verschillende partijen of kandidaten door hun programma's onderling te vergelijken. Voor de totstandkoming van deze keuze bestaan verschillende modellen. Het meest gebruikelijke model houdt in dat kiezers de partij selecteren waarvan de positie op de issues het dichtst bij de positie van de kiezer zelf komt.³³

Een van de grote verdiensten van Downs' theorie is dat deze het belang van de aanbodzijde bij verkiezingen duidelijk maakt. Welke plannen partijen presenteren, en hoe ze deze presenteren, maakt een verschil voor de keuzen die kiezers maken. Zowel voor de keuze waarop zij zullen stemmen, als voor de keuze om te gaan stemmen of niet. Als de politieke partijen, wanneer het om hun beleidsprogramma's gaat, slecht van elkaar zijn te onderscheiden, zullen veel kiezers het niet de moeite waard vinden om hun stem op één van deze partijen uit te brengen: het is toch lood om oud ijzer. Duidelijke verschillen tussen de partijen bevorderen daarentegen juist de opkomst. Zulke verschillen zorgen er ook voor dat politieke strijdpunten en ideologie een belangrijke plaats krijgen in de afwegingen die kiezers maken. Aan de aanbodzijde van de verkiezingen draagt politieke polarisatie op belangrijke strijdpunten dus bij aan de verklaring van het kiezersgedrag.

Maar empirisch onderzoek naar het belang van polarisatie lijkt deze verwachting vooralsnog slechts gedeeltelijk te bevestigen. Het klopt dat gepolariseerde verkiezingen samen gaan met een relatief groot belang van strijdpunten en van ideologie (links versus rechts) voor de keuzen die kiezers maken.³⁴ Het klopt ook dat wanneer kiezers duidelijke verschillen tussen de partijen zien, zij eerder naar de stembus gaan dan wanneer de partijen tegen elkaar aanschurken in het politieke midden. Maar het is niet zo dat de polarisatie van politieke partijen in de laatste decennia alleen maar is afgenomen.³⁵ De toegenomen onzekerheid van kiezers kan dus niet zonder meer worden toegeschreven aan afgenomen polarisatie. Bovendien gebruiken de onderzoeken waarin dit soort bevindingen wordt gerapporteerd, doorgaans uitsluitend gegevens die van de respondenten in de enquêtes zijn verkregen. Hierdoor is er, zoals al eerder gezegd, gevaar voor schijnresultaten: wie gaat stemmen zal eerder geneigd zijn ook verschillen tussen de alternatieven in het stemhokje te zien dan wie thuis blijft. En inderdaad: als er voor politieke polarisatie meer objectieve metingen worden gebruikt,

bijvoorbeeld gebaseerd op de inhoud van partijprogramma's, is er geen sprake meer van een duidelijk verband van politieke polarisatie met opkomst.³⁶

Voor een goed begrip van het kiezersgedrag is aandacht voor de aanbodzijde bij verkiezingen – wat de partijen en kandidaten te bieden hebben – van groot belang. Daarnaast is het belangrijk om betere metingen van het aanbod en van de vraag op de politieke markt te ontwikkelen.

2.4 Campagne, media en kiezersgedrag

De vroegste Amerikaanse studies naar kiezersgedrag waarbij enquêtetechnieken werden gebruikt, vonden plaats in kleinere gemeenten in 1940 en 1948.³⁷ Deze studies waren zo ingericht dat ze de effecten van de presidentiële verkiezingscampagnes van die jaren goed zichtbaar zouden kunnen maken. Maar er viel niets zichtbaar te maken. In tegenstelling tot de verwachting, bleken de campagnes eigenlijk alleen maar de al langer bestaande politieke opvattingen en voorkeuren van de kiezers weer aan de oppervlakte te brengen. Veranderingen in opvattingen en voorkeuren deden zich tijdens de campagne nauwelijks voor.

Vroege studies naar de effecten van massamedia – kranten, radio, later televisie en het internet – op de publieke opinie leidden dan ook tot de conclusie dat dergelijke effecten niet te vinden waren.³⁸ Bovendien konden de verkiezingscampagnes zelf niet belangrijk zijn, want het kiezersgedrag werd gemakkelijk verklaard door andere factoren – waardoor er als het ware geen ruimte meer was voor campagne-effecten. Hiermee was voor de politicologie de toon voor enkele tientallen jaren gezet. Als verkiezingscampagnes meer zouden doen dan de kiezers mobiliseren, dan zouden de massamedia daarin een centrale rol moeten spelen. Maar effecten van deze massamedia werden niet gevonden in de gangbare enquêteonderzoeken. De conclusie moest zijn dat campagnes en media, behalve een mobilisatie-effect, niet of nauwelijks gevolgen hadden voor het gedrag van de kiezers.

De laatste vijftig jaar is dit beeld langzaam enigszins bijgesteld. Om te beginnen bleek uit experimenteel onderzoek dat de media wel degelijk bepaalde effecten konden hebben op de politieke opvattingen en houdingen van kiezers.³⁹ Alleen zijn dit soort effecten heel moeilijk aan te tonen in “gewoon” enquêteonderzoek omdat het onderzoeksdesign zich daar niet goed voor leent: we weten nooit precies wanneer respondenten welke televisieprogramma's en kranten intensief hebben gevolgd. Hetzelfde geldt voor verkiezingscampagnes. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat er in iedere

campagne wel een soort evenwichtsverhouding tussen de deelnemende kandidaten is, die vooral wordt bepaald door nationale en economische factoren. Maar de afwijkingen van die evenwichtsverhouding zijn toe te schrijven aan campagne-effecten.⁴⁰

Onderzoek naar media- en campagne-effecten buiten het sociaal-wetenschappelijke laboratorium wordt bemoeilijkt door tal van methodologische problemen. De kern daarvan is dat in niet-experimenteel onderzoek meestal de kiezer zelf de bron is voor wat we weten over zijn blootstelling aan de campagne en de media. Maar wat de kiezer daarover vertelt, kan bewust of onbewust mede een gevolg zijn van het stemgedrag dat we juist proberen te verklaren.⁴¹ Net als in de bespreking van de aanbodzijde van de politieke markt hierboven, moet de voorlopige conclusie dus luiden dat we betere metingen zouden moeten vinden van onze verklarende variabelen.⁴²

3 De invloed van instituties

Tot nu toe stond de verandering van kiezersgedrag door de tijd heen centraal. Maar kiezersgedrag kan ook grote verschillen vertonen tussen verschillende landen. Dergelijke verschillen worden vaak in verband gebracht met de manier waarop in deze landen verkiezingen zijn ingericht – de regels en procedures die een rol spelen in het verkiezingsproces. Deze regels en procedures worden politieke instituties genoemd. Ze hebben onder meer betrekking op het soort kiesstelsel dat wordt gebruikt. In Nederland kennen we bijvoorbeeld een vorm van evenredige vertegenwoordiging waarin het gehele land feitelijk als één kiesdistrict geldt, en waarin kiezers een stem uitbrengen op één kandidaat op een partijlijst. Andere landen kennen andere kiesstelsels. De variatie in mogelijke en in bestaande kiesstelsels is bijzonder groot. Er zijn nog meer politieke instituties dan alleen het kiesstelsel. Men kan denken aan wie er mogen stemmen bij verkiezingen, welke kandidaten en partijen onder welke voorwaarden mogen en zullen meedoen, enzovoort.

In het huidige onderzoek naar kiezersgedrag staat de invloed van diverse politieke instituties centraal. Hier richt ik me vooral op de mogelijke invloed van het kiesstelsel op *kiezersgedrag*. Door deze inperking vallen de effecten van kiesstelsels op bijvoorbeeld de manier waarop zetels worden verdeeld buiten ons bestek. Deze effecten worden de mechanische effecten van kiesstelsels genoemd. In contrast hiermee hebben de psychologische effecten betrekking op wat de kiezers doen.⁴³

Het onderscheid tussen mechanische en psychologische effecten kan worden verduidelijkt met twee voorbeelden waarin een kiesstelsel werd veranderd.

Het eerste voorbeeld komt uit Frankrijk.⁴⁴ François Mitterand was in 1981 als socialist tot president gekozen, maar verloor vooral vanaf 1983 door de stijgende werkloosheid en belastingen veel van zijn populariteit. De gevestigde conservatieve oppositiepartijen hadden nog kort tevoren regeringsverantwoordelijkheid gedragen, en waren bovendien onderling sterk verdeeld. Een andere partij – het extreem-rechtse Front National – steeg snel in de kiezersgunst. Er moesten nieuwe verkiezingen voor de Assemblée worden uitgeschreven. Onder het bestaande kiesstelsel, waarin per district een zetel werd toegekend aan de kandidaat die de absolute meerderheid wist te halen, zou de Socialistische Partij van de president zwaar verliezen. Dit stelsel werd in 1985, voor de verkiezingen van 16 maart 1986, ingeruild voor een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Door evenredige vertegenwoordiging in te voeren zou de Socialistische Partij relatief sterk blijven, zouden de

conservatieve oppositiepartijen nog minder redenen voor onderlinge samenwerking hebben, en zouden deze oppositiepartijen ook geen profijt kunnen hebben van de kiezers van het Front National.

Mitterands plan werkte bijna perfect. Alleen kregen de rechtse partijen samen wel een krappe meerderheid in het parlement. Dat luidde het begin in van de *Cohabitation*: de socialistische president moest regeren met een conservatieve regering. Een van de eerste daden van de nieuwe regering was overigens de herinvoering van het oude kiesstelsel.

Het tweede voorbeeld speelt zich af in Israël. In Israël vinden verkiezingen plaats op een wijze die sterk lijkt op Nederland: evenredige vertegenwoordiging op nationale basis. In de jaren tachtig leek dit systeem steeds slechter te functioneren. Door de sterke verdeeldheid en fragmentatie van politieke partijen, konden de brede nationale coalitiekabinetten slechts zwak optreden.⁴⁵ In combinatie met de vrees dat de geloofwaardigheid van het systeem bedreigd werd, ontstond een debat over aanpassing van het kiesstelsel. De uitkomst van dit debat was een compromis: het bestaande, evenredige kiesstelsel bleef intact, maar er werd een nieuw element aan toegevoegd. Behalve voor de Knesseth, konden kiezers nu ook stemmen voor een kandidaat voor het minister-presidentschap. De kandidaat die na een of twee stemronden de absolute meerderheid wist te krijgen, was dus direct gekozen als minister-president van de nog te vormen regering.

Drie keer – in 1996, 1999 en 2001 – is een minister-president in Israël op deze manier direct gekozen, maar al na de eerste keer, in 1996, was duidelijk dat er zoveel onbedoelde neveneffecten optraden dat direct van een grandioze mislukking kon worden gesproken.⁴⁶ De bedoeling was dat er slechts twee sterke kandidaten aan de verkiezing voor het minister-presidentschap zouden deelnemen, en dat hierdoor ook de overzichtelijkheid van het Israëlische partijstelsel zou worden verbeterd. Maar de kiezers splitsten hun twee stemmen – een voor het minister-presidentschap en een voor de Knesseth – juist massaal zodat de direct gekozen minister-president met een nog veel sterker verdeeld parlement te maken kreeg. De grote partijen werden kleiner, en de kleine, extreme partijen groter. Kortom, de hervorming verergerde juist de toestand die ze had moeten verbeteren. De directe verkiezing van de minister-president werd dan ook in 2001 al weer afgeschaft.

Wat deze twee voorbeelden gemeenschappelijk hebben, is dat de spelregels van verkiezingen worden veranderd. In beide gevallen wordt bovendien de verandering na enige tijd ook weer ongedaan gemaakt. Maar wat het meest in het oog springt, is dat door de verandering van het kiesstelsel in Frankrijk de verwachting grotendeels uitkwam, terwijl daar in Israël geen

sprake van was. De voor de hand liggende oorzaak van dit verschil zit hem in de rol van de kiezers in Frankrijk en in Israël.

Bij de verandering van het Franse kiesstelsel in 1985 waren er eigenlijk geen verwachtingen over de gevolgen voor het gedrag van de kiezers. De Franse veranderingen beoogden de verdeling van de zetels te beïnvloeden, niet het kiesgedrag.⁴⁷ Hoe de kiezers zouden reageren op de invoering van het nieuwe kiesstelsel was niet echt belangrijk, en feitelijk veranderde het kiesgedrag ook niet. In Israël daarentegen hing het succes van de invoering van de direct gekozen minister-president er juist van af of de kiezers en de partijen zich wel zouden gedragen volgens het hun toebedachte patroon. Dat deden ze zoals gezegd niet, waarmee de mislukking een feit was.

Door vergelijkend onderzoek van kiezersgedrag onder verschillende kiesstelsels kunnen we in de eerste plaats meer te weten komen over de prestaties van deze kiesstelsels: hoe tevreden zijn kiezers over de uitslag, hoe hoog is de opkomst, hoe toegankelijk zijn de gekozen volksvertegenwoordigers voor hun achterban, enzovoort. Vergelijkend onderzoek kan in de tweede plaats aanwijzingen geven over de waarschijnlijke gevolgen van een verandering van kiesstelsel.

Vergelijkend onderzoek naar de relaties tussen instituties en het gedrag van kiezers vereist dat er vergelijkbare gegevens worden verzameld in verschillende landen. Dit is lange tijd een van de zwakke punten van het politologische kiezersonderzoek geweest.⁴⁸ Nog maar twintig jaar geleden kon Lijphart met enig recht stellen dat onderzoek naar kiesstelsels zonder twijfel het meest onderontwikkelde gebied van de politicologie was.⁴⁹ Sinds die tijd is er echter heel veel gebeurd.

Naast enkele op zichzelf staande vergelijkende studies, moet hier met name de Comparative Study of Electoral Systems (CSES) worden genoemd. De CSES is een samenwerkingsverband van nationale kiezersonderzoeken uit de gehele wereld, waarbij Twentse politicologen van meet af nauw betrokken zijn geweest. De afspraak is dat elk van deze verkiezingsonderzoeken tien minuten interviewtijd reserveert voor enkele identieke vragen, die in onderling overleg worden vastgesteld voor een periode van vijf jaar (verkiezingen, en dus ook verkiezingsstudies vinden immers in verschillende landen op verschillende data plaats). Aan de eerste ronde van vijf jaar deden verkiezingsstudies in vierendertig landen mee; de tweede ronde is momenteel bijna afgerond en de derde ronde is al helemaal voorbereid.

Het onderzoek naar de relatie tussen kiesstelsels en andere instituties enerzijds en het gedrag van de kiezers anderzijds is om twee redenen zo populair geworden als het nu is. Allereerst zijn sinds het einde van de jaren tachtig in Europa en in de rest van de wereld veel landen die tot dan toe ondemocratisch werden geregeerd, overgegaan op een democratisch stelsel. Alleen al in Europa gaat het daarbij om bijna twintig landen. In al deze landen zijn algemene verkiezingen ingesteld, die meestal, maar niet altijd, ook “vrij” kunnen worden genoemd. Volgens welk kiesstelsel zouden deze verkiezingen precies moeten plaatsvinden? Om die vraag te beantwoorden, dient duidelijk te zijn wat de gevolgen van de keuze voor een bepaald kiesstelsel zijn – voor de deelname van partijen en ook voor het kiezersgedrag.

De tweede reden voor de populariteit van dit onderzoek is dat ook in vele oudere democratische landen de laatste vijftien jaar verandering van het kiesstelsel op de agenda is gekomen. Politieke instituties zijn lange tijd als stabiele kenmerken van een maatschappij beschouwd, maar dat lijkt verleden tijd.⁵⁰ In Nieuw-Zeeland, Japan, en Italië, om maar een paar voorbeelden te noemen, is een lang bestaand kiesstelsel grondig veranderd. In Nederland is het tot nu toe niet zover gekomen, hoewel er al heel wat plannen voor zijn gemaakt.⁵¹

Toch blijkt steeds weer dat over de mogelijkheden om door een verandering van de instituties ook het kiezersgedrag te beïnvloeden, erg weinig bekend is. Dat komt allereerst omdat uit een aangetroffen positieve samenhang tussen bijvoorbeeld kiesstelsels van evenredige vertegenwoordiging en de opkomst bij verkiezingen niet kan worden geconcludeerd dat het hier ook om een oorzakelijk verband gaat. Er kunnen geheel andere redenen zijn waarom landen zowel een stelsel van evenredige vertegenwoordiging hebben gekozen en een hoge opkomst kennen. Politici en beleidsmakers zijn, vanuit de aard van hun vak, vaak geneigd om te snel te denken dat kiezersgedrag manipuleerbaar is. De waarheid is dat doorgaans niets betrouwbaars te zeggen valt over de effecten van institutionele veranderingen.

Een tweede reden voor het gebrek aan kennis over de mogelijkheden om gedrag te beïnvloeden door institutionele veranderingen is dat de “effecten” – liever: de samenhangen – die gevonden worden, meestal ook nog eens erg zwak zijn. Zo is lange tijd verondersteld dat evenredige vertegenwoordiging samengaat met een hoge opkomst. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat evenredige vertegenwoordiging ook samengaat met een groter aantal politieke partijen dat deelneemt aan de verkiezingen⁵², en een groter aantal partijen is op zijn beurt weer geassocieerd met een lagere opkomst.⁵³ Het netto effect van een stelsel van evenredige vertegenwoordiging op de

opkomst is uiteindelijk erg klein – zo'n drie procentpunt⁵⁴ – en daar komt dan nog bij dat we hier zoals gezegd eigenlijk niet kunnen spreken van een oorzakelijk effect. Het is al eerder gezegd: "electoral engineering is a highly inexact science".⁵⁵

4 Gevolgen voor de studie van kiesgedrag

In het voorafgaande is in grote lijnen de ontwikkeling van het onderzoek naar kiezersgedrag geschetst. Kiezersonderzoek is wetenschappelijk gezien een van de meest ontwikkelde deelgebieden van de politicologie. Maar met de ontwikkeling van het kiezersonderzoek heeft ook het voorwerp van onderzoek, de kiezer zelf dus, zich ontwikkeld. We hebben vaak geen goede verklaring voor een verrassende uitslag – behalve dan ad hoc argumenten en de vaststelling dat de kiezers het blijkbaar zo hebben gewild.

Dat er goed beschouwd ook weinig lijn zit in de resultaten van onderzoek naar kiezersgedrag is enerzijds ontvullend. Anderzijds is de fragmentarische ontwikkeling die hier is gesignaleerd nauwelijks te vermijden als vele onderzoekers over de gehele wereld zich op een maatschappelijk verschijnsel storten.

Het meest invloedrijke model in het onderzoek naar kiezersgedrag is het trechtermodel uit *The American Voter*. Dit model biedt geen toereikende verklaring voor de sterk toegenomen onzekerheid van kiezers en van verkiezingsuitslagen. Die toegenomen onzekerheid wordt doorgaans toegeschreven aan de doorwerking van maatschappelijke moderniseringsprocessen in het menselijke gedrag. Traditionele maatschappelijke breuklijnen zoals de tegenstellingen tussen arbeid en kapitaal, en tussen protestanten en katholieken, zouden minder belangrijk zijn geworden voor het kiesgedrag⁵⁶, maar er zijn geen duidelijke nieuwe breuklijnen of stabiele waardenoriëntaties voor in de plaats gekomen.

Behalve sociologisch en sociaal-psychologisch geïnspireerde verklaringen, worden ook economische en communicatiewetenschappelijke theorieën van kiezersgedrag onderzocht. Vanuit de economische invalshoek zijn verkiezingen als een markt van vraag en aanbod geschetst. De aanbodkant van verkiezingen – de partijprogramma's, de kandidaten, de campagne-issues – is belangrijk voor een completer beeld van het verkiezingsproces. Maar niet is aangetoond dat ontwikkelingen aan de aanbodkant van verkiezingen de toegenomen onzekerheid van kiezers kunnen verklaren.

Politieke instituties zoals het kiesstelsel zijn lange tijd beschouwd als een stabiele omgeving voor kiezers en partijen. Door de groei van het aantal democratieën in de wereld en door de toegenomen populariteit van institutionele veranderingen in bestaande democratieën is deze omgeving een stuk minder stabiel geworden. Maar vergelijkend onderzoek heeft tot dusverre slechts betrekkelijk zwakke samenhangen laten zien tussen instituties en politiek gedrag. Bovendien zitten er ook aan dit onderzoek veel methodologische problemen.

Uit dit korte overzicht van het onderzoeksgebied blijkt dat er nog veel werk te doen is. Vele factoren dragen een beetje bij aan ons begrip van het kiezersgedrag, maar zelfs al die factoren samen laten nog veel onverklaard. En zoals eerder gezegd: het zijn vooral de meest interessante, onverwachte, schokkende verkiezingsuitslagen die we het slechtst kunnen verklaren. Maar moeten kiezersonderzoekers daarbij doorgaan zoals ze al jaren gewend zijn? Of zijn er ook gevolgen voor hun werkwijze aan te verbinden? De belangrijkste les lijkt mij dat we harder zullen moeten werken aan de *politicalogische* theorie van kiezersgedrag.⁵⁷ Ik licht dit toe.

Een van de problemen waarmee kiezersonderzoek te maken heeft, is hierboven uitvoerig, maar impliciet aan de orde geweest. In de loop van meer dan vijftig jaar is de “theorie” van kiezersgedrag, als die zo nog mag worden genoemd, een vergaarbak geworden van sociologische, sociaal-psychologische, economische en communicatiewetenschappelijke variabelen. Soms hebben sociologische variabelen de overhand, dan weer economische of communicatiewetenschappelijke, of sociaal-psychologische. In veel empirisch onderzoek worden deze variabelen zonder scrupules in een zogenaamd “theoretisch model” gezet, waarna het regressiemodel mag uitwijzen welke het belangrijkste zijn.⁵⁸ Meestal gebeurt dit met de beste bedoelingen. Een onderzoeker is bijvoorbeeld geïnteresseerd in het effect van campagne-issues op het kiesgedrag, maar wil voorkomen dat hij een effect vindt dat eigenlijk toe te schrijven is aan lange-termijn politieke oriëntaties. Dus controleert hij daarvoor. Het probleem is dat zulke controlevariabelen een schijnzekerheid scheppen. Immers, ze verbergen op hun beurt weer tal van factoren die, in ons voorbeeld, bepalen welke lange-termijn politieke oriëntaties kiezers hebben. Het toevoegen van variabelen aan een model voor survey gegevens kan dan gemakkelijk averechts werken.⁵⁹ Schattingen van een model zijn nauwelijks nog interpreteerbaar wanneer er meer dan twee of drie verklarende variabelen zijn opgenomen.⁶⁰

Een oplossing voor dit probleem is om het aantal verklarende variabelen in modellen van kiezersgedrag strikt te beperken tot maximaal drie. Dit is het voorstel van Christopher Achen, die het “A Rule of Three” – ART, ofwel de Regel van Drie noemt. De Regel van Drie dwingt de onderzoeker om de variabelen te kiezen waar hij echt in is geïnteresseerd, en alle andere kandidaat-verklaringen terzijde te schuiven. Dat kan natuurlijk interpretatieproblemen opleveren als hierdoor ook achterliggende oorzaken uit het zicht verdwijnen. Achens aanbeveling is even simpel als drastisch: als dat zo is, kan de onderzoeker zich beter richten op dat deel van de steekproef waarin veel informatie over zo’n achterliggende oorzaak bekend is, en dat deel meer gedetailleerd bestuderen. Liever een goed onderzoek naar het stemgedrag van jonge

werklozen dan een halfhartig onderzoek naar stemgedrag waarin leeftijd en beroepsstatus als controlevariabelen zijn opgenomen.

Er is veel te zeggen voor een heroriëntatie van de methodologie van kiezersonderzoek zoals Achen deze heeft voorgesteld. Een strikte beperking aan het aantal verklarende variabelen die in een model worden opgenomen, dwingt ons vooral om na te gaan waar we als kiezersonderzoekers echt in zijn geïnteresseerd. Naar verwachting zal het resultaat ook dichter bij een politicologische theorie van kiesgedrag komen dan de vaak halfhartige modellen die we nu hanteren. Ik wil nog een stap verder gaan. Dezelfde regel kan ook worden gehanteerd bij de vergelijking van kiezersgedrag in verschillende landen.

Al vijfendertig jaar wordt in de vergelijkende politicologie – het deelgebied waarin verschillende landen met elkaar worden vergeleken, en waar mijn leeropdracht zich ook tot uitstrekt – te pas en te onpas verwezen naar de methoden van vergelijkend onderzoek die meer dan 150 jaar geleden door John Stuart Mill – geen voorvechter van politieke gelijkheid, wel van uitbreiding van het kiesrecht – zijn beschreven.⁶¹ Deze methoden vormen de basis van modern experimenteel onderzoek. Mill zelf verklaarde uitdrukkelijk dat deze experimentele methoden natuurlijk niet zonder meer toepasbaar zijn in de studie van maatschappelijke verschijnselen, waar talloze oorzaken van een verschijnsel vrijwel onontwaarbaar met elkaar zijn verbonden. Ik citeer hem op dit punt uitvoerig:

“To add to the embarrassment, most of the inquiries in political science relate to the production of effects of a most comprehensive description, such as the public wealth, public security, public morality, and the like: results liable to be affected directly or indirectly either in plus or in minus by nearly every fact which exists, or event which occurs, in human society. The vulgar notion, that the safe methods on political subjects are those of Baconian induction – that the true guide is not general reasoning, but specific experience – will one day be quoted as among the most unequivocal marks of a low state of the speculative faculties in any age in which it is accredited. Nothing can be more ludicrous than the sort of parodies on experimental reasoning which one is accustomed to meet with, not in popular discussion only, but in grave treatises, when the affairs of nations are the theme. (. . .) Whoever makes use of an argument of this kind, not intending to deceive, should be sent back to learn the elements of some of the more easy physical sciences.”⁶²

In een veelgeciteerd artikel uit 1971 noemt Lijphart Mills negatieve oordeel over de toepasbaarheid van zijn experimentele methoden in de sociale wetenschappen een voorbeeld van een te veeleisende wetenschappelijke norm.⁶³ Ongeveer tegelijkertijd publiceerden Przeworski en Teune hun *Logic of comparative social inquiry*, waarin zij een gelaagde variant op Mills methoden voorstelden voor internationaal vergelijkend onderzoek: het Most Different Systems Design⁶⁴. Het centrale idee achter dit onderzoeksontwerp is het streven om menselijk gedrag in zeer verschillende landen te verklaren met een uniforme verzameling variabelen. Als dat lukt, hebben we de “eigen namen” van de landen niet meer nodig om het gedrag van de inwoners te begrijpen. In de vergelijkende politicologie is Mills aangehaalde waarschuwing nadrukkelijk in de wind geslagen. Talloze publicaties vergelijken het kiezersgedrag in bijvoorbeeld Nederland met dat in bijvoorbeeld Taiwan en Mexico. Het argument hiervoor is dan dat overeenkomsten in het verklaringsmodel in zulke uiteenlopende landen wel *moeten* wijzen op een harde wetenschappelijke vondst. Meestal geven dergelijke publicaties weinig blijk van diepgaande kennis van de studieobjecten, en zijn de gehanteerde theorieën vrij oppervlakkig. Ze zijn bovendien kwetsbaar voor allerlei elementaire vergelijkingsfouten.⁶⁵

Voor een beter begrip van kiezersgedrag onder verschillende institutionele randvoorwaarden kunnen we beter terugkeren naar de vergelijking van landen die in veel opzichten ook op elkaar lijken, behalve in het institutionele aspect waarvan we het effect zichtbaar willen maken. Deze benadering staat bekend als de “area approach” in vergelijkend onderzoek, hoewel de te vergelijken landen niet per se alleen maar in één geografisch gebied liggen.⁶⁶

Deze implicaties voor het kiezersonderzoek – beperking van het aantal verklarende variabelen tot hooguit drie, eventuele beperking van de doelpopulatie tot een welomschreven subgroep van het electoraat, en beperking van institutionele vergelijkingen tot die systemen die ook vergelijkbaar zijn – zijn niet nieuw en behoeven ook geen andere soorten gegevens dan die welke toch al worden verzameld. Ze dwingen ons om harder na te denken in welke verklaringen voor kiezersgedrag we echt geïnteresseerd zijn. Ze dragen daarmee bij aan een politicologische theorie van kiezersgedrag, en aan een beter begrip van de veranderingen in kiezersgedrag en van het belang van de institutionele context van verkiezingen.

5 Slot

Kiezersonderzoek is geen luxe. Het is voor een democratische samenleving wat marktonderzoek voor een bedrijf is. De noodzaak van onderzoek naar de opvattingen, verwachtingen, en oordelen van kiezers en van niet-stemmers wordt in de gehele democratische wereld – en die is de laatste vijftien jaar alleen maar groter geworden – gedeeld. Overal ter wereld, van Japan tot in Chili en Finland, wordt dit soort onderzoek uitgevoerd met steun van wetenschap en overheid. Het oorspronkelijke voorbeeld voor de meeste verkiezingsstudies, de Amerikaanse National Election Study, heeft nog maar enkele weken geleden zelfs een bedrag van 7,6 miljoen dollar toegekend gekregen van de Amerikaanse National Science Foundation voor een vernieuwd kiezersonderzoek bij de presidentsverkiezingen in 2008.⁶⁷ U dient daarbij te bedenken dat zo'n onderzoek in de Verenigde Staten niet veel duurder hoeft te zijn dan in Nederland – het is eerder andersom!⁶⁸

Nederland kent nu al vijfendertig jaar een ononderbroken programma van nationale kiezersonderzoeken. Deze worden uitgevoerd onder toezicht van een stichting, de Stichting Kiezersonderzoek Nederland⁶⁹, waarin alle universitaire centra voor onderzoek naar verkiezingen vertegenwoordigd zijn. Het is niet altijd eenvoudig geweest om het geld dat voor het Nationaal Kiezersonderzoek nodig is, bijeen te krijgen. Maar het is tot nu toe altijd gelukt, met de continue steun van NWO en de laatste decennia ook het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, het Sociaal en Cultureel Planbureau, en niet te vergeten de betrokken universiteiten.

Het Nederlandse kiezersonderzoek heeft een uitstekende reputatie hoog te houden. Het speelt een leidende rol in vele internationale projecten. Het is vernieuwend, zowel inhoudelijk als methodologisch. De Universiteit Twente, en met name de capaciteitsgroep Politicologie en Onderzoeksmethoden waarvan ik sinds dit voorjaar het hoofd ben, heeft in het Nederlandse en internationale kiezersonderzoek steeds een vooraanstaande positie bekleed. Deze positie is onlangs nog versterkt door de nieuwe Onderzoeksmaster Evaluation and Survey Research, die door de faculteiten Gedragswetenschappen en Bedrijf, Bestuur en Technologie samen wordt aangeboden. In deze opleiding wordt een grondige scholing in enquête-onderzoek en in de methoden en technieken die daarbij komen kijken, gekoppeld aan een gedegen inhoudelijk programma op onder meer het terrein van politicologie.

Het is mijn ambitie om deze positie vast te houden en waar mogelijk te versterken. Daarbij hoort dat we voortdurend blijven nadenken over wat er goed gaat en wat er beter kan. Daarvan hoop ik u in deze rede iets duidelijk gemaakt te hebben.

6 Dankwoord

Aan het einde van mijn betoog, wil ik een aantal mensen bedanken. Zoals u misschien weet, ben ik nu al twintig jaar verbonden aan de Universiteit Twente, en in zo'n lange periode wordt de lijst van te bedanken personen snel ook erg lang. Ik moet dus selectief zijn.

Ik bedank om te beginnen allen die zich hebben ingespannen voor mijn benoeming op een persoonlijke leerstoel.

Waarde Thomassen, beste Jacques,

Hierbij verdien jij natuurlijk bijzondere vermelding, en om nog een aantal andere redenen. Je hebt me sinds mijn komst naar Twente gestimuleerd om de politicoloog te worden die ik nu ben. Je hebt een onderzoeksgroep opgebouwd die op zijn gebied in Nederland nauwelijks een gelijke kent. Je hebt ook steeds laten zien dat wetenschappelijke excellentie samen kan gaan met bestuurlijke vaardigheid. Het is volkomen verdiend dat je, begin dit jaar, als eerste uit de gedrags- en maatschappijwetenschappen, door het College van Bestuur bent benoemd tot Universiteitshoogleraar. Die benoeming geldt, evenals vooralsnog de mijne, voor een periode van vijf jaar. Laten we er iets moois van maken!

Collega's van de Capaciteitsgroep Politicologie en Onderzoeksmethoden,

Sinds dit voorjaar vormt de oude leerstoelgroep Politicologie tezamen met Methoden en Technieken officieel een capaciteitsgroep, maar we kenden elkaar natuurlijk al veel langer. Ik ben zelf verheugd over de uitkomst van de meest recente, en hopelijk voorlopig ook laatste reorganisatie. Onze groep heeft volop perspectieven, in onderzoek en in het onderwijs. We hebben naar mijn mening een juiste balans tussen breedte en specialisatie gevonden. Ik reken het tot mijn taak die balans vast te houden. Ik zie uit naar onze voortgezette samenwerking.

Twee collega's in de Capaciteitsgroep wil ik met name bedanken. Waarde Geurts, beste Peter! Sinds 1997 hebben wij zo routineus geleerd samen te werken rond het onderwijs in Methoden en Technieken dat we meestal aan een half woord genoeg hebben om elkaar iets duidelijk te maken. In alle turbulenties van de afgelopen acht jaar is de grondige scholing in sociaal-wetenschappelijke onderzoeksmethoden een visitekaartje van onze faculteit gebleven. Dat is voor een groot deel te danken aan jouw voortdurende inzet en grote deskundigheid.

Waarde Van der Kolk, beste Henk! Onze samenwerking begon eveneens in 1997, rond het Nationaal Kiezersonderzoek. Na ons boek over het referendum over de Europese grondwet zijn we nu begonnen met de voorbereiding

van het Nationaal Kiezersonderzoek 2007. Met jouw inzet kan dat al bijna niet meer mislukken.

Buiten de academie staan de mensen die mijn leven op een heel andere manier hebben verrijkt. Ik wil mijn ouders bedanken voor de kansen die ze mij in mijn jeugd hebben gegeven. Mijn moeder zit hier in de zaal: bedankt, Ma! Mijn vader is een jaar geleden overleden; ik had hem er hier graag bij gehad.

Yvonne: bij alles wat de afgelopen twintig jaar is veranderd ben jij de constante gebleven. Zonder jou was het allemaal niets met mij geworden in Twente. Ik bedank je voor je voortdurende steun maar ook voor je kritische zin, telkens wanneer ik mezelf weer nadrukkelijk als de maat van alle dingen beschouw. Dennis en Christel: dit was het! Ik hoop dat het meeviel.

Noten

- 1 Deze rede is geschreven tijdens mijn verblijf als fellow aan het Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) in Wassenaar, 2005-06. Ik ben de staf en fellows van het NIAS zeer erkentelijk voor het creëren van een ongeëvenaarde onderzoeksomgeving. Mijn verblijf aan het NIAS is mede mogelijk gemaakt door een NWO Vervangingssubsidie, projectnummer 400-04-706, getiteld "Issue polarization and party competition in multi-party systems". Voor kritisch commentaar en suggesties voor verbeteringen bedank ik dr. H. van der Kolk.
- 2 H.H. Zwager (1981, oorspr. 1958). De motivering van het algemeen kiesrecht in Europa. Utrecht: Hes Publishers.
- 3 De opvatting van de Frans-Zwitserse staatsrechtgeleerde Benjamin Constant, zoals samengevat door Zwager (1981), p. 101.
- 4 Joseph A. Schumpeter (1976, oorspr. 1943). *Capitalism, socialism and democracy*. London: George Allen & Unwin, met name hoofdstukken 21 en 22.
- 5 Met name: B. Berelson, P. Lazarsfeld en W.N. McPhee (1954). *Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign*. Chicago: University of Chicago Press, hoofdstuk 14.
- 6 Kees Aarts en Henk van der Kolk (red.) (2005). *Nederlanders en Europa: Het referendum over de Europese grondwet*. Amsterdam: Bert Bakker.
- 7 Zie C.P. Middendorp (1983). De veranderende Nederlandse kiezers: op drift of rationeel? *Acta Politica* 18:4, 469-489.
- 8 Wouter van der Brug (2003). How the LPF Fuelled Discontent: Empirical Tests of Explanations of LPF Support. *Acta Politica* 38, 89-106; A. van der Zwan (2004). How the LPF Fuelled Discontent: A Comment. *Acta Politica* 39, 79-83; Wouter van der Brug (2004). Voting for the LPF: Some Clarifications. *Acta Politica* 39, 84-91; Éric Bélanger en Kees Aarts (te verschijnen). Explaining the Rise of the LPF: Issues, Discontent, and the 2002 Dutch Election. *Acta Politica*.
- 9 Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller en Donald E. Stokes (1980, oorspr. 1960). *The American Voter*. Chicago: University of Chicago Press. Zie ook: Angus Campbell, Gerald Gurin, en Warren E. Miller (1971, oorspr. 1954). *The voter decides*. Westport CT: Greenwood Press, waarin veel begrippen uit *The American Voter* worden geïntroduceerd.
- 10 Campbell et al. (1980), p. 24 e.v.
- 11 Zie hierover: Jacques Thomassen (ed.) (1994). The intellectual history of election studies. Special issue, *European Journal of Political Research* 25:3, en met name de bijdrage van Warren Miller hierin, *An organizational history of the intellectual origins of the American National Election Studies* (p.247-265).
- 12 Cees van der Eijk en Kees Niemöller (1994). Election studies in the Netherlands: Pluralism and accommodation. In: Jacques Thomassen (ed.), *The intellectual history of election studies*, 323-342.
- 13 Jacques Thomassen (1975). Party identification as a cross-cultural concept: its meaning in the Netherlands. *Acta Politica* 10, 36-56; Cees van der Eijk en Kees Niemöller (1983). *Electoral change in the Netherlands*. Amsterdam: CT-Press, hoofdstuk 8.

- 14 Philip E. Converse (1966). The concept of a normal vote. In: Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller en Donald E. Stokes, *Elections and the political order*. New York: Wiley, 9-39.
- 15 Voor Nederland, zie: Rudy Andeweg (1982). *Dutch voters adrift: On explanations of electoral change 1963-1977*. Proefschrift, RU Leiden; en Cees van der Eijk en Kees Niemöller (1983).
- 16 Russell J. Dalton, Scott C. Flanagan en Paul Allen Beck (eds.) (1984). *Electoral change in advanced industrial democracies: Realignment or dealignment?* Princeton: Princeton University Press, p. 454-460.
- 17 Mark Franklin, Tom Mackie, Henry Valen en anderen (1992). *Electoral change: Responses to evolving social and attitudinal structures in Western countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 18 Russell J. Dalton en Martin P. Wattenberg (1993). The not so simple act of voting. In: Ada W. Finifter (ed.). *Political science: The state of the discipline II*. Washington: American Political Science Association, p.202. Het beeld voor de Verenigde Staten is overigens nog genuanceerder, zie Warren E. Miller en J. Merrill Shanks (1996). *The new American voter*. Cambridge: Harvard University Press, met name hoofdstuk 7.
- 19 Van der Eijk en Niemöller (1983).
- 20 Middendorp (1983). Voor een reactie op deze en andere kritiek, zie Kees Niemöller en Cees van der Eijk (1985). De betekenis van links-rechts in electoraal onderzoek. *Acta Politica* 20:1, 45-58.
- 21 Een alternatief en meer verfijnd meetmodel van de fundamentele ideologische oriëntaties in de (Nederlandse) politiek heeft weinig navolging gekregen. Zie: Cees P. Middendorp (1991). *Ideology in Dutch politics: The democratic system reconsidered 1970-1985*. Assen: Van Gorcum.
- 22 Ronald Inglehart (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- 23 Huib Pellikaan (200). Partijen in een politieke ruimte. In: Gerrit Voerman (red.) *DNPP Jaarboek 2002*. Groningen: documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, 206-220; Huib Pellikaan, Tom van der Meer en Sarah de Lange (2003). The road from a depoliticized to a centrifugal democracy. *Acta Politica* 38:1, 23-49.
- 24 Martin P. Wattenberg (1991). *The rise of candidate-centered politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- 25 Wattenberg (1991), hoofdstuk 4.
- 26 Anthony King (ed.) (2002) *Leaders' personalities and the outcomes of democratic elections*. Oxford: Oxford University Press; John Curtice en Sören Holmberg (2005). Party leaders and party choice. In: Jacques Thomassen (ed.) *The European voter: A comparative study of modern democracies*. Oxford: Oxford University Press, 235-253; Kees Aarts, André Blais en Hermann Schmitt (eds.) (te verschijnen). *Political leaders and democratic elections*. Oxford: Oxford University Press.
- 27 Bernt Aardal en Pieter van Wijnen (2005). Issue voting. In: Jacques Thomassen (ed.), 192-212; Kees Aarts, Stuart Elaine Macdonald en George Rabinowitz (1999). Issues and party competition in the Netherlands. *Comparative Political Studies*. 32:1: 63-99; Pieter van Wijnen (2001). Policy voting in advanced industrial democracies: The case of the Netherlands 1971-1998. Enschede: University of Twente. Op de "andere factoren" kom ik verderop terug.

- 28 Jacques Thomassen (1986). Kiezersonderzoek in Nederland. In: J.H.G. Segers en E.J. Bijnen (red.), *Onderzoeken: reflecteren en meten*. Bundel opstellen aangeboden bij gelegenheid van het afscheid van Prof.dr. Ph. C. Stouthard. Tilburg: Tilburg University Press, 117-133.
- 29 Jan W. van Deth (1986). Political science as a no-risk policy: *The American Voter* and contemporary voting research. *Acta Politica* 21-2, 185-199. Ook de in Van Deths ogen meer oorspronkelijke benaderingen van Fiorina en de rationele-actor theoretici ontkomen volgens hem niet aan inhoudelijke verschraling van het kiezersonderzoek die na 1960 is ingetreden. Zie: Morris P. Fiorina (1981). *Retrospective voting in American national elections*. New Haven: Yale University Press; en James M. Enelow en Mervin J. Hinich (1984). *The spatial theory of voting: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. Zie verder: Otto Davis, Melvin Hinich, en Peter Ordeshook (1970). *An expository development of a mathematical model of the electoral process*. *American Political Science Review* 64, 426-448; Melvin J. Hinich en Michael C. Munger (1994). *Ideology and the theory of political choice*. Ann Arbor: University of Michigan Press; Melvin J. Hinich en Michael C. Munger (1997). *Analytical politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 30 David Truman (1955). The impact on political science of the revolution in the behavioral sciences. In: *Research frontiers in politics and government*. Brookings Lectures. Washington: the Brookings Institution – zoals aangehaald door Hans Daudt (1958). Het politieke gedrag. In: L. van der Land (red.) *Repertorium van de Sociale Wetenschappen: Politiek*. Amsterdam: Elsevier, 182-204, p.200.
- 31 Truman (1955) zoals aangehaald door Daudt (1958), p.200.
- 32 Anthony Downs (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper Collins.
- 33 Zie Davis, Hinich en Ordeshook (1970). Een alternatief model gaat ervan uit dat niet de nabijheid van de partij, maar haar duidelijkheid over strijdpunten door de kiezers wordt gewaardeerd. Zie: George Rabinowitz en Stuart Elaine Macdonald (1989). *A directional theory of issue voting*. *American Political Science Review* 83:1, 93-121; voor Nederland zie Aarts, Macdonald en Rabinowitz (1999).
- 34 Pieter van Wijnen (2000). Stemgedrag en de partij-politieke context. In: Jacques Thomassen, Kees Aarts en Henk van der Kolk (red.). *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998: Kiezers en de smalle marges van de politiek*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 167-186; Van Wijnen (2001); Aarts, Macdonald en Rabinowitz (1999); Cees van der Eijk, Hermann Schmitt en Tanja Binder (2005). *Left-right orientations and party choice*. In: Thomassen (ed.) (2000), 167-191.
- 35 Kees Aarts en Bernhard Wessels (2005). Electoral turnout. In: Thomassen (ed.) (2005), 64-83.
- 36 Aarts en Wessels (2005).
- 37 Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson en Hazel Gaudet (1944). *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Columbia University Press; Berelson, Lazarsfeld en McPhee (1954).
- 38 Walter Lippman (1922). *Public opinion*. New York: Harcourt, Brace; Joseph T. Klapper (1960). *The effects of mass communication*. Glencoe Ill.: The Free Press.

- 39 Shanto Iyengar, Mark D. Peter en Donald R. Kinder (1982). Experimental demonstrations of the 'Not-so-minimal' consequences of television news programs. *American Political Science Review* 76:4, 848-858.
- 40 Thomas. M. Holbrook (1996). *Do campaigns matter?* Thousand Oaks: Sage.
- 41 Voor een onderzoek waarin getracht wordt rekening te houden met deze circulariteit, zie: Kees Aarts en Holli A. Semetko (2003). The divided electorate: Effects of media use on political involvement. *Journal of Politics* 65:3, 759-784.
- 42 De onderzoeksontwerpen van nationale verkiezingsstudies komen steeds meer tegemoet aan de vereisten voor de meting van campagne- en media-effecten. Het gebruik van zogenaamde rolling cross-section designs wordt bijvoorbeeld steeds gewoner. Zie: Richard Johnston en Henry E. Brady (2002). The rolling cross-section design. *Electoral Studies* 21:2, 283-295. Ook is betoogd dat de steekproefgrootte in kiezersonderzoek vaak te klein is om mediaeffecten op het spoor te komen: John Zaller (2002). The statistical power of election studies to detect media exposure effects in political campaigns. *Electoral Studies* 21:2, 297-329.
- 43 Maurice Duverger (1954). *Les parties politiques*. Deuxième édition. Parijs: Armand Colin.
- 44 Andrew Knapp (1985). Orderly retreat: Mitterand chooses PR. *Electoral Studies* 4:3, 255-260; David B. Goldey en R.W. Johnson (1986). The French general election of 16 March 1986. *Electoral Studies* 5:3, 229-252.
- 45 Gideon Rahat (2001). The politics of reform in Israel: How the Israeli mixed system came to be. In: Matthew Soberg Shugart en Martin P. Wattenberg (eds.), *Mixed-member electoral systems: the best of both worlds?* Oxford: Oxford University Press.
- 46 Reuven Hazan (2001). The Israeli mixed electoral system: Unexpected reciprocal and cumulative consequences. In: Matthew Soberg Shugart en Martin P. Wattenberg (eds.), *Mixed-member electoral systems: the best of both worlds?* Oxford: Oxford University Press.
- 47 Goldey en Johnson (1986), 229, merken op dat een verandering van kiesstelsel meer gevolgen heeft voor de verdeling van zetels dan voor het kiesgedrag, maar voegen eraan toe dat dit tenminste voor de eerste verkiezingen na een verandering lijkt op te gaan. Als kiezers gewend raken aan een nieuw stelsel, kunnen zij hun gedrag alsnog aanpassen aan de nieuwe regels.
- 48 Jacques Thomassen (1994). Introduction: The intellectual history of election studies. *European Journal of Political Research* 25:3, 239-245.
- 49 Arend Lijphart (1985). The field of electoral systems research: A critical survey. *Electoral Studies* 4:1, 3-14.
- 50 Pippa Norris (2004). *Electoral engineering: Voting rules and political behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 51 De meest recente plannen waren die van minister Thom de Graaf, die in het voorjaar van 2005 aftrad. Zie: Het nieuwe kiesstelsel onderzocht: Drie onderzoeksrapporten bij de hoofdlijnennotitie 'Naar een sterker parlement' (2005). Publikatie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag.

- 52 Misschien niet onverwachts: ook over wat hierbij eerder komt – het grote aantal partijen of de evenredige vertegenwoordiging – is anno 2005 nog geen duidelijkheid. De gevestigde opinie is dat evenredige vertegenwoordiging leidt tot een groter aantal partijen, zie Duverger (1954). Maar de omgekeerde relatie is ook heel plausibel in het licht van de feiten. Zie: Joseph M. Colomer (2005). *It's parties that choose electoral systems (or, Duverger's laws upside down)*. *Political Studies* 53:1, 1-21.
- 53 André Blais (te verschijnen). *What affects voter turnout?* *Annual Review of Political Science*.
- 54 André Blais (2000). *To vote or not to vote: The merits and limits of rational choice theory*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- 55 Vernon Bogdanor en David Butler (eds.) (1983). *Democracy and elections: Electoral systems and their political consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 56 Zelfs deze vaststelling wordt aangevochten – zie: Norris (2004), p.121 e.v., die van de veronderstelling uitgaat dat iedere samenleving een industrieel stadium doormaakt voordat ze het postindustriële stadium kan bereiken. Dit is aanvechtbaar omdat het industriële stadium ook voor een historisch tijdvak staat.
- 57 Vergelijk: Hans Daudt (1995, oorspr. 1963). *Enige recente ontwikkelingen in de wetenschap der politiek*. In: *Echte politicologie: Opstellen over politicologie, democratie en de Nederlandse politiek*. Amsterdam: Bert Bakker, 148-166.
- 58 Christopher H. Achen (2002). *Toward a new political methodology: Microfoundations and ART*. *Annual Review of Political Science* 5, 423-450.
- 59 Stanley Lieberson (1985). *Making it count: The improvement of social research and theory*. Berkeley: University of California Press.
- 60 Achen (2002), p. 443.
- 61 John Stuart Mill (1974, oorspr. 1843). *A system of logic: Ratiocinative and inductive*. *Collected Works VII-VIII*, ed. John M. Robson and R. F. McRae. Toronto: University of Toronto Press, met name VII, 379-406 (Book III, Chapters vii, viii).
- 62 Mill (1974), p.452. Hij stelt zelf voor de sociale wetenschappen een methode van “deductie” voor, die uit drie stappen bestaat: (1) directe inductie – gebaseerd op waarneming, experiment, of eerdere deductie; (2) ratiocinatie – model- of theorieconstructie, dus dicht bij wat we tegenwoordig deductie noemen; en (3) verificatie.
- 63 Arend Lijphart (1971). *Comparative politics and the comparative method*. *American Political Science Review* 65, 682-693.
- 64 Adam Przeworski en Henry Teune (1982, oorspr. 1970). *The logic of comparative social inquiry*. Malabar, Fl.: Krieger.
- 65 Giovanni Sartori (1994). *Compare why and how: Comparing, miscomparing and the comparative method*. In: Mattei Dogan en Ali Kazancigil (eds.) *Comparing nations: Concepts, strategies, substance*. Oxford: Blackwell, 14-34.
- 66 Lijphart (1971), p.687 e.v.
- 67 Press Release, *American National Election Studies (ANES)*, 26 oktober 2005 (zie ook <http://www.electionstudies.org>).

- 68 De kosten voor zogenaamde face-to-face interviews (waarbij de interviewer bij de respondent thuis het vraaggesprek afneemt) zijn in Nederland in tien jaar tijd bijzonder hoog geworden, onder meer als gevolg van de Flexwet. Tegelijkertijd is de bereidheid om aan wetenschappelijk onderzoek deel te nemen in enkele tientallen jaren sterk afgenomen, waardoor interviewers meer moeite moeten doen om geslaagde vraaggesprekken te verkrijgen. Over dit laatste punt, zie: Ineke Stoop (2005). *The hunt for the last respondent*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 69 Voor informatie, zie www.dpes.nl

Universiteit Twente
de ondernemende universiteit